

AQLI ZAIFLIK KELIB CHIQISH SABABLARI VA DARAJALARI.

Rustamova Shirin Ikrom qizi.

Toshkent Kimyo Xalqoro universiteti.

Maxsus pedagogika SPDP-713 4-kurs talabasi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada aqli zaiflik (intellektual nogironlik) tushunchasi, uning kelib chiqish sabablari va darajalari yoritilgan. Aqli zaiflikning klinik, psixologik va pedagogik mezonlari tavsiflanib, uning tuzilishiga ko'ra oligofreniya va demensiya ajratilishi izohlangan. Shuningdek, genetik, biologik, homiladorlik va tug'ruq davri omillari hamda atrof-muhit va ijtimoiy sharoitlarning ta'siri tahlil qilingan. Aqli zaiflikning IQ ko'rsatkichlariga asoslangan F70–F73 darajalari va ularning kundalik hayot hamda ta'lim jarayonidagi xususiyatlari ochib berilgan. Maqolada ayniqsa yengil darajadagi (F70) aqli zaif bolalarning ta'lim imkoniyatlari va jamiyatga moslashuvi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Aqli zaiflik, intellektual nogironlik, oligofreniya, demensiya, genetik omillar, Daun sindromi, Fragil X sindromi, IQ darajalari, F70–F73, maxsus pedagogika, inklyuziv ta'lim, moslashuvchan xulq-atvor.

Kirish.

Aqli zaiflik- bosh miyaning organik jarohatlari natijasida bilish faoliyatining turg'un pasayishi. Aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasi ishlari bilan shug'ullanish boshlanganiga 200 yildan oshdi. Aqli zaif bolalar bilan butun, tugallangan ishlar XXasr boshlariga to'g'ri keladi. "Aqli zaif" atamasini birinchi marta fanga J.Eskirol tomonidan kiritildi. "Aqlan zaiflik"-bu yig'ma tushuncha bo'lib, aqliy jihatdan qoloqlikning sodir bo'lgan vaqti, boshidan kechirilgan kasallikning xarakteri, patalogik o'zgarishlarning o'tishi, darajasi bilan bog'liq bo'lgan masalalarni ko'zda tutadi. Aqliy qoloqlikni belgilashda klinik, psixologik, va pedagogik mezonlarni tafovut qilish kerak. Klinik mezon- aqliy qoloqlik va bu

markaziy nerv sistemasining qanday organik kasalliklariga aloqadorligini, psixologik mezon-bilish faoliyatining turg'un buzilganligini ifodalaydi.

Asosiy qisim. Pedagogik mezon esa o'zlashtirish qobiliyati past bo'lib, bolaning dastur materiallarini o'zlashtira olmasligini ifodalaydi.

Aqliy zaiflik tuzilishiga ko'ra: oligofreniya va demensiya bo'linadi.

Oligofreniya bu bola markaziy nerv sistemasining ona qornidaligi davrida, tug'ilish davrida va tug'ilgandan to uch yoshgacha bo'lgan davr ichida shikastlanishi, kasallanishi natijasida kelib chiqadi. Agarda, turli sabablarga ko'ra, aqlan zaiflik bolaning uch yoshidan keyingi davrida paydo bo'lsa, buni endi orrtirilgan aqliy zaiflik demensiya deb yuritiladi. Demensiya progressiv ya'ni tabiatan kuchayib boradigan kasallik. Oligofreniyada esa nuqsonning kuchayib borishi kuzatilmaydi. Yana, ayollarga nisbatan erkaklar orasida ko'proq uchraydi.

Ya'ni rezus faktorning to'g'ri kelmasligi, xromosoma kasalliklari, fenilketonuriya va shu kabilar tug'ma oligofreniyaga olib kelishi mumkin. Onaning homiladorlik davrida turli kasalliklarog'ir virusli gripp, tif, qizilcha bilan kasallanishi, ona organizmidagi turli parazitlarning homilaga yuqishi, homilaning shikastlanishi, ota-onalarning alkogolizmi ham oligofreniyaga olib kelishi mumkin. Oligofreniya bola uch yoshgacha bo'lgan davr ichida turli xil og'ir kasalliklar bilan kasallanishi (meningit, meningoensefalit, markaziy nerv sistemasining shikastlanishi) natijasida ham vujudga keladi.

Aqli zaiflikning kelib chiqish sabablari

Aqli zaiflik (intellektual nogironlik) sabablari ko'p omilli bo'lib, biologik, genetik, homiladorlik va tug'ruq davri omillari, shuningdek, atrof-muhit va ijtimoiy sharoitlar bilan bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu omillar birgalikda yoki alohida ravishda bolaning intellektual rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin.

Genetik va biologik omillar:

Genetik sindromlar va xromosomal mutatsiyalar aqli zaiflikning eng keng tarqalgan sabablaridan biridir. Misol :

Down sindromi (Trizomiya 21) — 21-xromosomaning qo‘shimcha nusxasi natijasida yuzaga keladi. Bu sindromga chalingan bolalarda intellektual rivojlanish odatdagiga qaraganda sekinroq bo‘ladi, ba‘zan yengil yoki o‘rta darajadagi aqli zaiflik kuzatiladi.

Fragil X sindromi — X-xromosomaga bog‘liq genetik mutatsiya natijasida paydo bo‘ladi va asosan erkaklarda uchraydi. Bu sindrom bilan tug‘ilgan bolalarda o‘rganish qobiliyati pasayadi, ijtimoiy muloqotda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Shuningdek, biologik omillar ham muhim hisoblanadi: miya rivojlanishidagi tug‘ma patologiyalar, miya shikastlanishlari, gormonal buzilishlar va surunkali kasalliklar bolaning intellektual qobiliyatlarini pasaytirishi mumkin.

Homiladorlik va tug‘ilish davri omillari:

Homiladorlik va tug‘ruq davri aqli zaiflik rivojlanishida katta rol o‘ynaydi,

Homiladorlikda infeksiyalar: masalan, rubella, toksoplazmoz yoki sitomegalovirus kabi infeksiyalar homila miya rivojlanishini sekinlashtiradi yoki shikastlaydi.

Toksinlar va gormonal muammolar: homilador ayolning alkogol, chekish yoki ba‘zi dori vositalarini qabul qilishi, shuningdek gormonal disbalanslar ham bolaning intellektual rivojlanishiga salbiy ta‘sir qiladi.

Tug‘ruqdagi muammolar: kislorod yetishmovchiligi (asfiksiya), bosh jarohatlari yoki erta tug‘ilish (prematuro) ham aqli zaiflik xavfini oshiradi.

Bu davrda yuzaga kelgan har qanday patologik holat bolada intellektual rivojlanishning sekinlashishiga, motor va muloqot qobiliyatlarida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Atrof-muhit va ijtimoiy faktlar:

Aqli zaiflikni rivojlanishida biologik sabablar bilan bir qatorda atrof-muhit va ijtimoiy sharoitlar ham muhim:

Sog‘liqni saqlash va oziqlanish: sog‘lom ovqatlanish, vitaminlar va minerallar yetishmovchiligi ham bolalarda kognitiv qobiliyatlarni pasaytirishi mumkin

Shu bilan birga, stress, oilaviy muammolar va ruhiy zoʻravonlik ham bolada aqli zaiflik xavfini oshiradi. Tadqiqotlar koʻrsatadiki, ijtimoiy va ekologik omillar biologik predispozitsiya bilan birgalikda bolada intellektual rivojlanishning pastligini keltirib chiqaradi.

Aqli zaiflikning IQ ballariga asoslangan darajalari

Aqli zaiflik darajalari anʼanaviy ravishda **IQ ballari** orqali baholanadi. Har bir daraja shaxsning kognitiv va kundalik hayot qobiliyatlari bilan bogʻliq. 2021-yilda ham tadqiqotlar IQ ballarini diagnostik vosita sifatida ishlatishda foydali ekanini koʻrsatadi, lekin u moslashuvchan funktsiyalar bilan birga koʻrib chiqilishi kerak.

Darajalar va ularning tavsifi

Daraja (F... kodi)	IQ oraligʻi	Tavsifi	Kundalik hayot va oʻrganishdagi xususiyatlar
F70 – Engil aqli zaiflik	50–69	Engil darajadagi aqli qobiliyati zaiflik	- Bolalar maktabda odatda maxsus yordam bilan oʻqiy oladi. - Kundalik vazifalarni mustaqil bajarish mavjud, lekin murakkab vazifalarda qoʻllab-quvvatlash talab qilinadi. - Ijtimoiy moslashish odatda yaxshi, oddiy ishlarni bajarishda mustaqil. - Maxsus pedagogik dasturlar orqali oʻqish va oʻrganish mumkin.
F71 – Oʻrta daraja	35–49	Oʻrta darajadagi aqli zaiflik	- Kundalik ishlar va shaxsiy gʻamxoʻrlikda doimiy nazorat talab qilinadi. - Mustaqil yashash qiyin, lekin oddiy ishlarni yordam bilan bajara oladi.

Daraja (F... kodi)	IQ oralig'i	Tavsifi	Kundalik hayot va o'rganishdagi xususiyatlar
F72 – Og'ir daraja	20–34	Og'ir zaiflik	aqli - Har tomonlama yordam talab etiladi. - Mustaqil kundalik faoliyat deyarli imkonsiz. - Oddiy ishlarni bajarish va ijtimoiy interaktsiya doimiy qo'llab-quvvatlash bilan amalga oshiriladi. - To'liq nazorat va yordam talab etiladi.
F73 – Juda og'ir daraja	<20	Juda og'ir aqli zaiflik	deyarli mumkin emas. - Kundalik faoliyat va ijtimoiy moslashuv - Doimiy tibbiy va pedagogik qo'llab-quvvatlash zarur.

F70 darajasi (engil aqli zaiflik) haqida alohida to'xtaladigan bo'lsak:

- Ushbu darajadagi bolalar odatda **asosiy o'rta maktab dasturlarini o'rganishlari mumkin**, lekin murakkab fanlar va abstrakt fikrlashda qiyinchiliklarga duch keladi.
- Ijtimoiy muhitga moslashish qobiliyati yaxshi, ular oddiy do'stlar bilan muloqot qila oladi va oddiy ishlarni mustaqil bajaradi.
- Ko'pincha **maxsus pedagogik yordam** va individual o'quv rejalari yordamida bilim darajasi sezilarli darajada oshiriladi.
- F70 darajasidagi shaxslar kelajakda **oddiy ish faoliyatida mustaqil ishlash** va **jamiyatga integratsiyalashish** imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shunday qilib, maqolada **IQ ballariga asoslangan F70–F73 darajalari** bilan birga, kundalik hayot va pedagogik tavsiyalar ham kiritiladi.

Xulosa

Aqli zaiflik bosh miya organik shikastlanishlari natijasida yuzaga keladigan va bilish faoliyatining turg'un pasayishi bilan tavsiflanadigan murakkab holatdir. Uning kelib chiqishida genetik va biologik omillar, homiladorlik hamda tug'ruq davridagi asoratlar, shuningdek, atrof-muhit va ijtimoiy sharoitlar muhim rol o'ynaydi.

Aqli zaiflik tuzilishiga ko'ra oligofreniya va demensiyaga ajratiladi. Oligofreniya tug'ma yoki erta yoshda orttirilgan bo'lib, nuqson progressiv emas, demensiya esa keyinchalik paydo bo'lib, ko'pincha kuchayib boruvchi xususiyatga ega.

IQ ko'rsatkichlariga asoslangan F70–F73 darajalari aqli zaiflikning og'irlik darajasini aniqlashda muhim mezon hisoblanadi. Engil darajadagi (F70) bolalar maxsus pedagogik yondashuv va individual ta'lim dasturlari asosida ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslasha oladi. O'rta, og'ir va juda og'ir darajalarda esa doimiy pedagogik va tibbiy qo'llab-quvvatlash zarur bo'ladi.

Shunday qilib, aqli zaiflikni erta aniqlash, profilaktika choralarini ko'rish va maxsus pedagogik yordamni tashkil etish orqali bolalarning ijtimoiy moslashuvi va hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maxsus pedagogika: M.U.Xamidova.-T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2018.
2. Maxsus pedagogika: Oligofrenopedagogika P.M.Po'latova.- T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2005.
3. Maxsus pedagogika: "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2004
4. L. S. Vygotsky. Defektologiya asoslari. — Moskva, 1983.
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Maxsus pedagogika bo'yicha o'quv qo'llanma. — Toshkent, 2020.